

BETEKINTÉS A KÖZÉPKORI TEMPLOMOK KELETELÉSÉNEK PROBLÉMÁJÁBA

2. rész: Saját vizsgálatok

SCHEFFER MIKLÓS

ABSTRACT

The present study is the second part of a two-part paper dealing with the question of the geographical orientation of the medieval Christian churches in Hungary. The first part touched upon the religious historical roots of the topic, the Christian theological background, and the research history of the phenomenon. In the second part, the author provides a brief account of his own investigations. After presenting the method of investigation and the analysis used for the orientation of churches, he provides insights into the most characteristic types of orientations through short case studies. He describes the orientation of the parish church of Tarnaszentmária, the Benedictine Abbey of St. Mary of Celldömölk, the Benedictine Abbey of St. George of Ják, the Pauline Monastery of Gönc, among other things. These studies confirm the existence of the types of orientation noted by the architectural historian Tamás Guzsik, a great researcher in the field. These types are, for example, the orientation towards the solstice and the orientation towards the rising sun on the feast of the founder of the order, which is sometimes found in religious churches. The novel message of this study, another type of orientation observed by the author, is the orientation of a church in the direction of the sun rising on the feast of the patron saint, in honour of the nobleman who founded the monastery and who established the foundation.

BEVEZETÉS

Jelen tanulmány első része¹ a kozmológiai tájolások legkorábbi ismert gyökereit, kezdeteit tárgyalta; az őskori építményektől kezdve az ókori szakrális építészet nevezetesebb példáiig. Majd rátért a keresztény templomok keletelésének az ókeresztény korban kiforrott, teológiai hátterére. Bemutatta az ókeresztény szerzők evangéliumi alapokra épülő nézeteit a keleti égtáj és a Nap szakrális szerepével kapcsolatban, Jézus Krisztus személyével összefüggésben.

¹ Scheffer: Betekintés a középkori templomok, 1. 71–95.

Ezt követően a templomkeletelés történetét foglalta össze az egykorú források tükrében. Kiderült belőle, hogy több középkori egyházi gondolkodó fogalmazott meg határozott iránymutatásokat a templomok helyes tájolásáról.

Az írás további része a középkori szakrális terek tájolásának kutatástörténetéből adott áttekintést a kezdetektől napjainkig. Bár az első vizsgálatokról már a XVII. századból ismerünk beszámolót, mégis a rendszeres kutatások és publikációk a XIX. században indultak meg, és tartanak a napjainkig.

Ezúttal néhány esettanulmány keretében saját vizsgálatok és azok eredményei kerülnek bemutatásra.

A SZÁMÍTÁSI MÓDSZER

A mai közgondolkodás nehezen tudja elképzelni, hogy a letűnt kultúrák fejlett technikai eszközök nélkül hogyan voltak képesek kozmológiailag tudatos térszervezésre. Holott eleink roppant egyszerű módszerekkel tudtak céljaiknak megfelelő, elmés alkotásokat létrehozni. Pásztor Emília – P. Barna Judit őskoros régészek rekonstruálták a késő neolitikus körárok kitűzésének módját. A módszerhez semmi más nem kell, csak két hosszabb karó és a napkelte vizuális megfigyelése. Amikor a napkorong megjelent a horizonton, a két botot leszúrták oly módon, hogy egy egyenest alkossanak az égitesttel, vagyis a botok árnyékai egy vonalat alkotva, azonos irányba mutassanak.²

Barlai Katalin és mások véleménye szerint³ a középkorban ugyanezt az egyszerű módszert alkalmazták a templomtájolások kivitelezésére. Az építetők által választott helyszínen és a megfelelőnek ítélt nap hajnalán a felkelő napkorong irányában, egy vonalban leszúrt két karó, és azok egy vonalba eső árnyéka jelölte ki a templomépület hossz tengelyét. Ezek után a tengely figyelembevételével történt meg az épületalapok kijelölése.

Az a naptári nap, amelyen ez az esemény megtörtént plusz/mínusz 1–3 napos pontossággal rekonstruálható. A tájolási jelenségeket kutatónak tehát először ezt az időpontot kell kiszámolni.

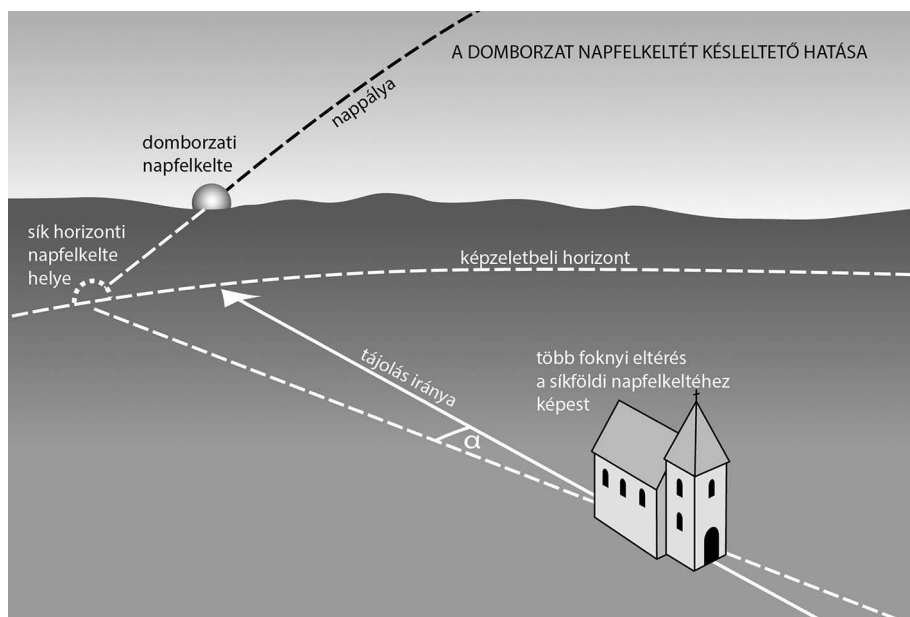
² Pásztor – P. Barna: A fény régészete, 36. Megjegyzendő, hogy az őskor viszonylatában ez csak akkor volt lehetséges, ha már rendelkeztek hosszabb időszakot felölelő csillagászati megfigyelésekkel, vagyis tisztában voltak a Nap, illetve más égitestek mozgásának kardinális pontjaival és időszakaival. A napmozgás szabályosságainak megfigyelése és felismerése valóban nagyon korán megtörtént, ennek feltétele az volt, hogy egyazon helyen hosszabb ideig tartózkodjanak. Ez a kritérium a neolitikum időszakában, a földművelő életmód elterjedésével biztosítva volt. A Nap és a csillagok ismétlődő mozgásainak megfigyeléséhez akár néhány év is elég, de a Hold keringésének jellemzői hosszabb időszak alatt detektálhatók.

³ Barlai: Csillagászat és kultúra, 19–23.

A templomok környezeti viszonyai szempontjából két szituáció lehetséges:

1. A templom sík terepen épült, nincs domborzat, ami a keleti látóhatárt befolyásolja, vagy a templom helyének magassága és a keleti kilátást befolyásoló domborzat magassága között alig van különbség. Így a Nap előbukkanásának magassági szöge 0° körül alakul.

2. A templom felől nézve a keleti látóhatárt hegyek vagy dombok övezik. Itt értelemszerűen később jelenik meg a Nap, mint sík terepen, ezért ki kell számolnunk a napfelkelte pontjának magassági szögét. Erre azért van szükség, mert a ferde szögű pályán mozgó Nap a hegyek mögül később bukkan ki. Ahogy emelkedik az égen, oldalirányba is elmozdul akár több fokot is, mire a hegy mögül kiemelkedik. Például emiatt két azonos patrocíniummal rendelkező, azonos napon tájolt egyháznak más tájolási szöge lesz az Alföldön és a Bakonyban. (1. ábra)

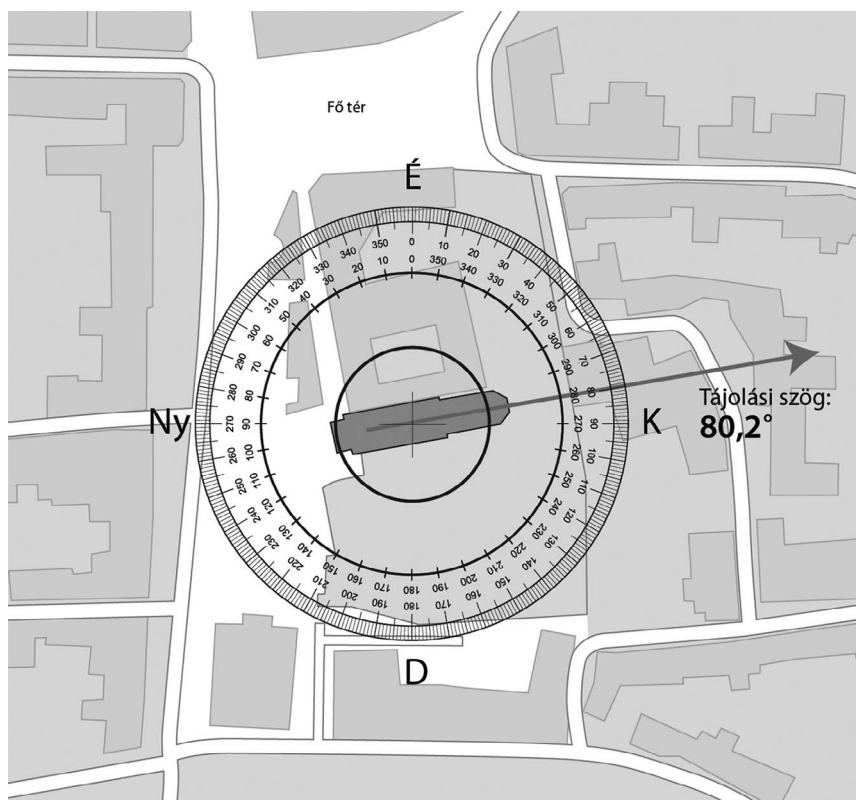
1. ábra. A domborzat napfelkeltét késleltető hatása (Guzsik Tamás nyomán)

A könnyebb érthetőség kedvéért a keszthelyi, volt ferences templom példáján keresztül kövessük a számítási módszer lépéseit! Alapítási éve 1368., alapítója a legfelfogadottabb nézetek szerint Lackfi II. István, dalmát-horvát bán, erdélyi vajda és nádor, Nagy Lajos király bizalmi embere volt, de az utóbbi évtizedekben egyre inkább Nagy Lajos személye kerül a fókuszba.⁴

⁴ Szatlóczi: Adalékok, 95–98., Galambosi: A keszthelyi ferences kolostor, 118–126.

A templomok hossz tengelyének szögét a nemzetközi és hazai gyakorlatnak megfelelően nagy pontosságú, digitális, vagy analóg tájolókkal, iránytűkkel mérik oly módon, hogy egy hosszú rúdra többet is felerősítenek, majd a templom falához kívül, belül több helyen hozzáillesztik. A kapott szögekből átlagot vonnak, majd a mért adatokhoz hozzáadják a Föld mágneses és földrajzi északi pólusa közti szögzülönbséget. A mágneses deklináció mindenkori adatai internetes adatbázisokból elérhetőek.⁵

– A keszthelyi templom mért szöge északról számítva $78,1^\circ$, a mágneses deklináció a mérés idején Magyarországon $2,1^\circ$ volt, így a tényleges tengelyszögérték $80,2^\circ$.⁶ Én a már említett Keszthelyi – Sragner táblázatból nyertem az adatokat, de saját helyszíni méréssel is ellenőriztem, digitális és analóg iránytűvel, valamint műholdfelvétel alapján (2. ábra).

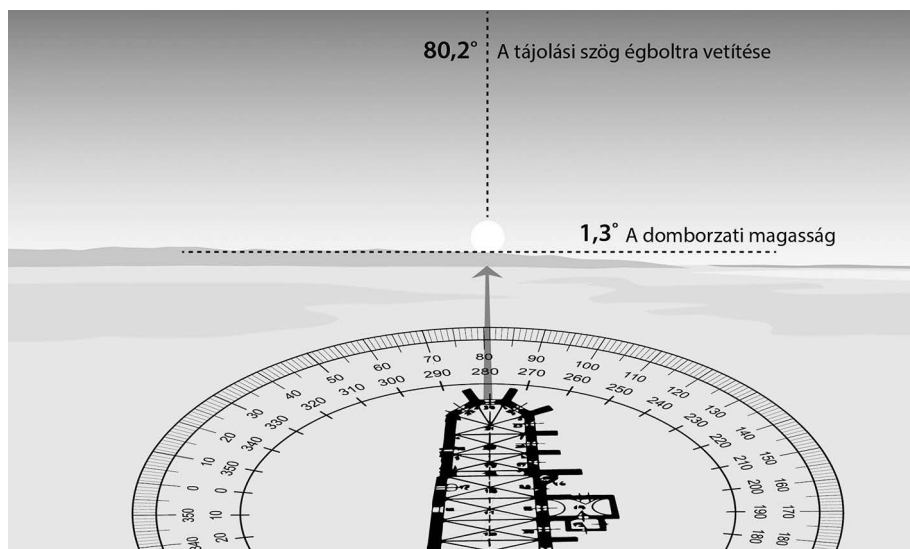
2. ábra

⁵ Egy példa a mágneses deklinációs kalkulátorra:

<https://www.ngdc.noaa.gov/geomag/calculators/magcalc.shtml#declination>

⁶ Keszthelyi – Sragner: Magyarországi középkori templomok, 43.

– Következő lépésben a templom környezetének digitális leképezésében (Google Earth Pro 7.3.6) elhelyeztem a templom tengelyszögének meghosszabbított vonalát pontosan a legközelebbi, napfelkelte magasságát befolyásoló domborzatig. Ez jelen esetben a Keszthelyi-hegység délnyugati oldala. (3. ábra)

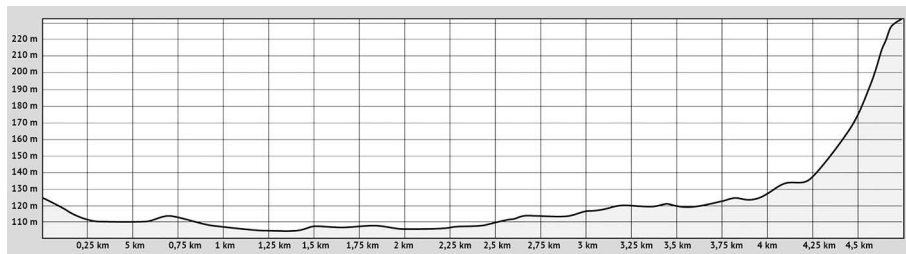
3. ábra

A vonal megmutatta azt a magassági pontot, ahol a templomtengely metszéspontjában felkel a Nap. Ennek a magassági szögét kell meghatározunk a templomtól nézve, hogy a kitűzés irányába eső napfelkeltét reálisan modellezni tudjuk.

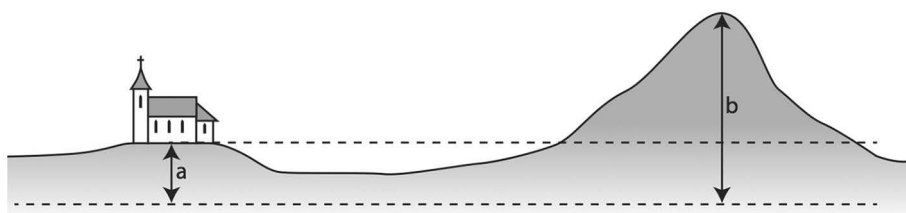
A templomtér tengerszint feletti magassága 123 m. A nevezett domborzat magassága, ahova az épület meghosszabbított tengelye mutat 230 m. Távolságuk 4700 m. Az alábbi képen látható a domborzati profil a templom helyétől a hegyoldalig (4. ábra).⁷ A 5. ábrán látható módszer szerint kiszámítható a hegy mögül előbukkanó Nap magassági szöge. $230\text{ m} - 123\text{ m} = 107\text{ m}$ $107\text{ m} / 4700\text{ m} = 0,0227$ $\arctg 0,0227 = 1,3^\circ$ Ez tehát az a szög, ahol először lesz látható a Nap domborzati tényező miatt.

Ezek után a *Stellarium* csillagászati szoftver segítségével már rekonstruálni tudtam, hogy a középkorban mely napo(ko)n kelt fel a Nap a keszthelyi ferences templom hossz tengelyének irányában. Ehhez először az épület hely-adatait adtam meg (GPS koordináta, helyszín tengerszint feletti magassága, 6. ábra).

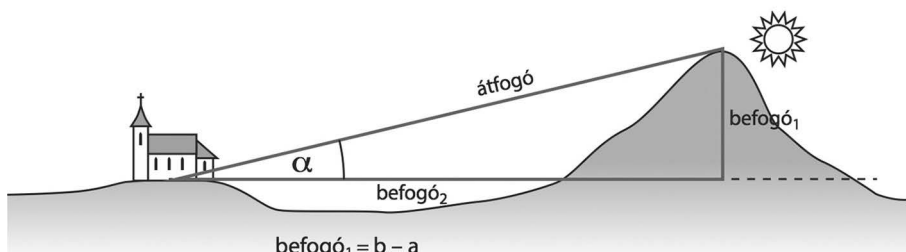
⁷ A terepadatok és a tájolások modellezései a Google Earth Pro 7.3.6. térképszoftverból származnak. Tisztában vagyok vele, hogy az alkalmazás domborzati adatai nem teljesen pontosak, de ezzel kapcsolatban végeztem összehasonlító számításokat turistatérképek segítségével, és a végeredmény hibaaránya csupán század fokokban fejezhető ki.

4. ábra

$a, b = \text{tengerszint feletti magasság}$

$$\text{befogó}_1 = b - a$$

$$\text{tg } \alpha = \frac{\text{befogó}_1}{\text{befogó}_2}$$

$\alpha = \text{a Nap előbukkanásának magassági szöge}$

5. ábra. Példa a templom környezetének domborzati viszonyaira és a Nap magassági szögének kiszámítására

6. ábra. A helyszín-adatok megadása a Stellarium csillagászati szoftverben

Azt a napot kell tehát megtalálni, ahol a napkorong $1,3^\circ$ magasság felett (vízszintes szaggatott vonal lásd 3. ábra) és északról mérve $80,2^\circ$ keletelési szögnél (függőleges szaggatott vonal) látszik az égbolton a templom alapítási évszázadában, vagy évében, amit jelen esetben 1368. Csak két olyan időszak van az évben, amikor a Nap pontosan az égbolt jelzett pontján tartózkodott: április 2. és *augusztus 25.*⁸ (7., 8., 9., ábra). Így tehát megkaptuk a kívánt eredményt, melyet a közéskori naptári források

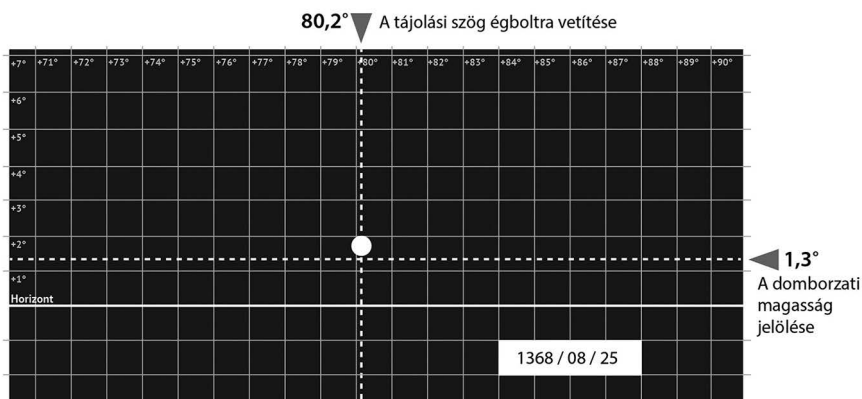
⁸ Fontos megjegyezni, hogy a dátum kiszámításában, több tényező miatt is legalább ± 2 napos eltéréssel számolni kell. Ez tulajdonképpen a vizsgált időhorizont több napra történő kitérítése, amit vagy az esetleges korabeli építési pontatlanság, vagy a jelenkori mérési pontatlanság tesz indokolttá. De ebben a tartományban kell olyan releváns egyházi ünnepet találni, ami a lehető legkonkrétabban összefüggésbe hozható a vizsgált templommal.

Továbbá ki kell térni néhány további környezeti szempontra, melyek befolyásoló hatását értékelni kell.

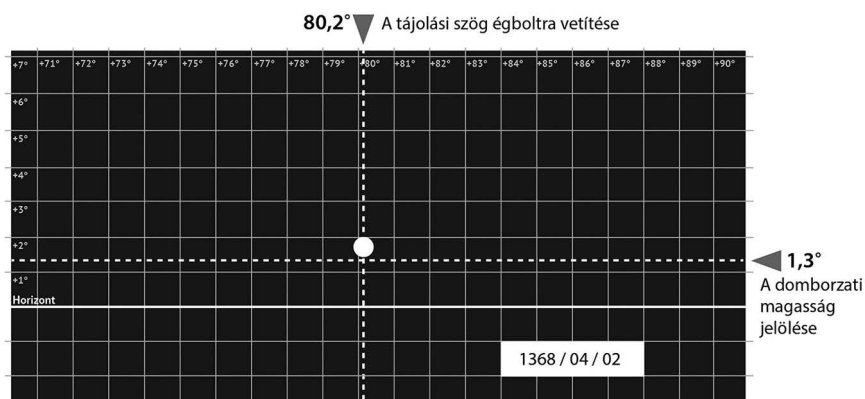
– *A légkör refrakciós (fénytörő) hatása:* felmerült kérdés, mennyire kell foglalkozni ezzel a napjárás szoftveres modellezése során. Tapasztalatom szerint ennek torzító hatása minimális, csupán néhány fokperc optikai torzulást eredményez. Annyit azonban megjegyeznék, mivel a hajdani építők a légkörön keresztüli napfelkeltét vették kiütésük alapjaként, így elviekben a modellezéskor is a légkörön keresztüli Nap helyzetét kellene tanulmányozni.

– *A Föld görbülete:* mivel bolygónk gömb alakú (köznap szöhasználattal), rajta két pont távolsága esetén a Föld görbülete sem mellékes tényező. Minél nagyobb a távolság, annál nagyobb görbület. Kérdés, hogy az adott templomok és tengelyirányukba eső domborzat esetében ez mennyit módosít a magassági szögön. A konkrét példánkat vizsgálva, ezen a távolságon (4,7 km) a földfelszín görbülete miatti szögmódosulás: $4,7 \text{ km} / 40000 \text{ km} \times 360^\circ = 0,04^\circ$. Vagyis az egytized fokot sem éri el. A számítások végeredménye szempontjából elhanyagolható.

segítségével elemezni tudunk, van-e összefüggés a templom egyháztörténeti adatai vagy védőszentjének ünnepe és a tájolási dátumok valamelyike között.⁹

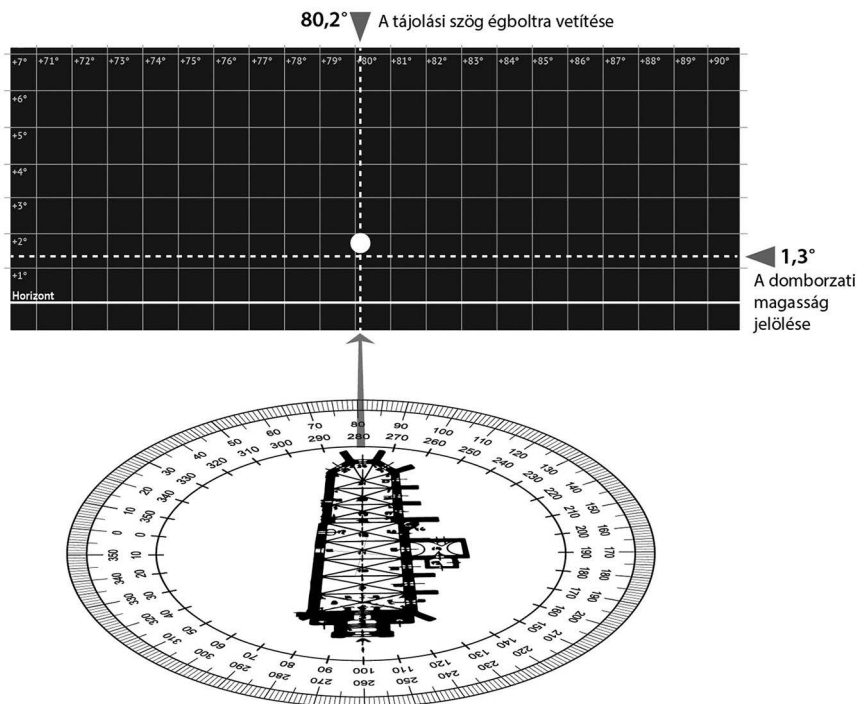

7. ábra. Az augusztus 25-i időpont napállása

8. ábra. Az áprilisi 2-i időpont napállása. A vízszintes szaggatott vonal a domborzati magasság jelölése, a függőleges szaggatott vonal a keszthelyi templom keletelési szöge

⁹ A keszthelyi templom tájolásához lásd alább, a gönci pálos kolostor elemzését!

9. ábra. Így jelenik meg a tájolási tengely az égi koordináta-rendszerben

A MINTAVÉTEL NAGYSÁGA, TERÜLETE ÉS A VIZSGÁLT TEMPLOMOK STÁTUSZA

Mintavételelem jelen tanulmány írásakor 200 magyar középkori templomot jelent. Ez a nagyságrend már összevethető az utóbbi évtizedek külföldi kutatóinak általános mintavételi arányával, leszámítva néhány extrém magas mennyiséget (pl. Guzsik).

A mintavétel területe trianoni határokon belül, az ország minden régióját igyekezett lefedni (Nyugat-Dunántúl, Közép-Dunántúl, Dél-Dunántúl, Közép-Magyarország, Észak-Magyarország, Észak-Alföld, Dél-Alföld), igaz nem egyenlő arányban.

Legnagyobb számban rendi és káptalani templomokat vizsgáltam, mert ezek általában gazdagabb egyháztörténeti dokumentációval rendelkeznek, esetükben nagyobb eséllyel maradt fenn minden, a tájolás elemzése szempontjából fontos történeti adat (alapítás, építés, átépítés éve, évszázada, az egyház titulusa, rendi hovatartozása, alapító nemes/király személye). De bekerült a csoportba több, híres plébániatemplom is (pl. Tarnaszentmária vagy Velemér). A következőkben néhány esettanulmányban adok ízelítőt az eredményesnek ítélt vizsgálataimból.

ESETTANULMÁNYOK A MAGYARORSZÁGI KÖZÉPKORI TEMPLOMOK KÖRÉBŐL

TARNASZENTMÁRIA, PLÉBÁNIATEMLOM

Sorszám: 105/406.

Település, azonosítási hely: Tarnaszentmária, Heves megye

Templom GPS koordinátája: 47°52'39.60" É 20°12'09.25" K

Tájolási szög: 75,3/78,2°¹⁰ (Keszthelyi-Sragner)

A templom középkori titulusa: Mária

Mai titulusa: Sarlós Boldogasszony

Alapítási évszázad/év: X–XI. század

Alapító személy: –

Státusz a középkorban: plébániatemplom (vagy vezeklőtemplom?)

Templomhely tengerszint feletti magassága: 148 m

A Nap első láthatásának magassági szöge a tájolás tengelyében: ~ 1,8°

A tájolás tengelyébe eső napfelkelte dátuma az alapítás századában/évében 1.: 04. 09.
2.: 08. 23.

Leírás

A település központjában álló, egyhajós, keletelt, patkóíves apszisú templom a X–XI. században épült. Emelt szintű, szegmentíves dongával és nyújtott félkupolákkal boltozott szentélyében az apszis előtt oldalapszisokkal bővített előtér található. A szentély alatt altemplom létesült. A templomot 1734-ben megújították: bevakolták és kimeszelték. Az eredetileg négyzetes hajó nyugati falát 1869–1892 között meghosszabbították és homlokzati toronnyal toldották meg. Az épület jelenkori, műemléki helyreállítása 1980 körül történt.¹¹

Elemzés

A templom Máriának volt szentelve, de kérdés, hogy melyiknek. Mező András a Szűz Máriának ajánlott egyházak közé sorolja.¹² Ezzel szemben Bálint Sándor feltételezi, hogy a *Szentmária* településnevek, amik a bennük működött templom titulusának emlékét őrzik, nem a Boldogságos Szűzre, hanem *Egyiptomi Penitenciatartó Szent Mária* patrocíniumra vezethetők vissza.¹³ Mező András elutasítja ezt az elképzelést.¹⁴

¹⁰ Mért szög/a mágneses elhajlás értékével korrigált valós szög.

¹¹ MoMj, Heves megye, 147.

¹² Mező: Patrocíniumok, 469.

¹³ Bálint: Ünnepi kalendárium I., 287.

¹⁴ Mező: A templomcím, 209–210.

Mivel az 04.09-i Egyiptomi Mária ünnep megegyezik a 04.09-es tájolási nappal, Bálint Sándor felvetését újragondolásra javaslom. Vagyis a kitűzési nap egyezése Egyiptomi Mária napjával mégis Bálint elképzelését támogatná. A szent ünnepének időpontjául a különböző középkori kalendáriumok több napot is jelölnek (04.01., 04.02., 04.07., 04.08. 04.09.). Az április 9-i ünnep megtalálható a Pray-kódexben (Knaunál: Boldvai misekönyv – XII. század vége), és további több, mint harminc naptári forrás ismeri.¹⁵

Ez az ősi titulus az évszázadok folyamán feledésbe merülhetett (talán a török kor után), a Szent Mária elnevezést automatikusan Szűz Máriára vonatkoztatták és egyelőre nem ismert indokok alapján Sarlós Boldogasszony patrociniumot kapott.

Az eredetinek feltételezett templomcím és a vele összhangban tájolás további feltevésekre ösztönözhet. Egyiptomi Mária (4–5. század) alexandriai utcalány volt, aki kalandvágyból Jeruzsálembe utazott, ahol azonban megtért és az élete hátralevő részét pusztai vezeklésben töltötte. Ezért az ő védnöksége alá helyezett templomok funkciójával kapcsolatban felmerül a vezeklés. Tudjuk, hogy Székesfehérvárott állt egy közelebből nem azonosított, Egyiptomi Máriának szentelt vezeklőkápolna¹⁶ és azt is, hogy létezett a városban egy a tarnaszentmáriaihoz tökéletesen hasonló alaprajzú és méretű templom.¹⁷ Ha a két független információt összekapcsoljuk, vagyis a tarnaszentmáriaihoz hasonló fehérvári templomot azonosítjuk a vezeklőkápolnával, akkor ez szintén Tarnaszentmária vélt funkcióját erősítené. Hasonló véleményen van Dr. Szarka János is.¹⁸ A tájolás típusa tehát *védőszent-napinak* vélhető, továbbá példa arra, hogyan járulhat hozzá a keletelés vizsgálata egy templom funkciójának kutatásához.

CELLDÖMÖLKI SZŰZ MÁRIA BENCÉS APÁTSÁG

Sorszám: 146/770

Település, azonosítási hely: Celldömölk, Vas megye

Templom GPS koordinátája: 47°15'19.20" É 17°08'21.40" K

Tájolási szög: 85,9/88,2° (Keszthelyi-Sragner)

A templom középkori titulusa: Szűz Mária

Mai titulusa: – (rom)

Alapítási évszázad/év: XII. század vége

Alapító személy: a hagyomány szerint II., vagy III. Béla

¹⁵ Knausz: Kortan, 214.

¹⁶ Bálint: Ünnepi kalendárium I., 287.

¹⁷ Németh: A Kárpát-medence legkülönlegesebb, 66, 68.

¹⁸ Szarka: Tarnaszentmária és Feldebrő www.szirbes.hu/index.php/cikkek/142-tarnaszentm-ria-es-feldebro-arpad-kori (Utolsó letöltés: 2023.04. 10.)

Státusz a középkorban: apátsági templom

Templomhely tengerszint feletti magassága: 131 m

A Nap első láthatásának magassági szöge a tájolás tengelyében: $\sim 0,7^\circ$

*A tájolás tengelyébe eső napfelkelte dátuma az alapítás századában/évében 1.: 03. 20.
2.: 09. 10.*

Leírás

A ma már csak romjaiban látható apátságot alapító személlyel kapcsolatos hagyományok említése során felmerül II.¹⁹ és III. Béla²⁰ neve egyaránt. A régészeti adatok alapján mégis úgy tűnik, IV. Béla uralkodása alatt indulhatott az építkezés. A kolostor első hiteles említése 1252-ből való,²¹ a XIV. században már több oklevélben előfordul. Pál, királyi udvarbíró, 1335-ben, egy birtokvita kapcsán írott levelében, az apátság neve „*conventus de Demeulch*” alakban olvasható.²² A kolostor a XVI. században Pannonhalma leányapátságaként ismert, de 1560-tól már nem működött. Temploma szerény méretű, egyhajós épület volt, félköríves apszissal, nyugati toronnyal.²³

Elemzés

Számításaim szerint a templom tengelyének irányába eső napfelkelte időpontja tavasszal március 20., ősszel szeptember 10. (+/- 1-2 nap). A márciusi dátum megfeleltethető a tavaszi nap-éjegyenlőség hagyományosan rögzített időpontjának, ezért első látásra akár napéjegyenlőségi keletelésnek gondolhatnánk. Azon belül is, Guzsik terminusával *névleges napéjegyenlőségi tájolásnak*, amikor a templomtengelyt a naptárilag rögzített napéjegyenlőségi napon, a valós napkelte irányára tűzték ki, még akkor is, ha abban a korban a tényleges napéjegyenlőség ideje már más naptári napra esett.²⁴

Mégsem ezt tartom valószínűnek, mert Szent Benedeknek, a bencés regula megalkotójának és a Monte Cassinó-i anyakolostor alapítójának egyik ünnepe március 21-én volt.²⁵ A tájolási szögre számolt napfelkelte iránya meglehetősen pontossággal

¹⁹ Kozák: A dömölki bencés, 9. A hagyomány arról is tud, hogy az építkezés vezetői Lőke és Mike nevű mesterek lennének, akik nemességet és Mesteri faluban jelentős birtokadományokat kaptak volna. (Ld. uo.)

²⁰ F. Romhányi: Kolostorok és társaskáptalanok, 21.

²¹ Kozák: A dömölki bencés, 9.

²² Uo.

²³ F. Romhányi: Kolostorok és társaskáptalanok, 21.

²⁴ A szoftveres modellezés szerint a XII–XIII. században a tavaszi napéjegyenlőség 03.13–14-re esett.

²⁵ Knauz: Kortan, 146. Magyar Királyság területén, az első ismert kalendáriumban, a *Szelepcsényi-kódexben* (1073 előtt) megtalálható, a *Boldvai Miskönyvben* (XII. század) *Conversio s. Benedicti* néven szerepel. (Knauz 117., 146.) A IX. századtól e napon emlékeztek meg Benedek haláláról és temetéséről. A galliai liturgikus könyvekben azonban már a VIII. század végétől megjelenik a július 11-i ünnepnap is, *Benedicti Ab. Translatio* (Vö.: Weisbender: Szentek élete, 437., Knauz: Kortan, 147.)

megfelel a dátumnak. Ebben az esetben *rendalapító ünnepén keletelt* templommal lenne dolgunk. Az orientációs fajtát Guzsik Tamás is észlelte.²⁶

A teljes kép kedvéért megemlítendő az őszi napfelkelte dátummal (09.10. +/- 1-2 nap) való összefüggés is. Szeptember 8-án ünnepeljük Szűz Mária születése napját (*Nativitas Beatae Mariae Virginis*). Az ünnep szerepel az 1092-es *szabolcsi zsinat* által kötelezően megtartandó emléknapiak listájában,²⁷ és minden, középkorból, hazánkban fennmaradt kalendáriumban megtaláljuk.²⁸

Mindent összevetve, véleményem szerint mégis a Szent Benedek tavaszi napja látszik a legvalószínűbb kitűzési napnak. Már csak azért is, mert nem ez az egyetlen példa. Saját számításaim alapján 11 esetben tapasztaltam hasonló szellemű, *rendalapító ünnepén keletelt* megoldást.

JÁKI SZENT GYÖRGY BENCÉS APÁTSÁG

Sorszám: 75/791

Település, azonosítási hely: Ják, Vas megye

Templom GPS koordinátája: 47°08'21.34" É 16°34'56.60" K

Tájolási szög: 66,4/68,6° (Keszthelyi-Sragner)

A templom középkori titulusa: Szent György

Mai titulusa: Szent György

Alapítási évszázad/év: 1220 k.

Alapító személy: Ják nembeli (Nagy) Márton

Státusz a középkorban: apátsági templom

Templomhely tengerszint feletti magassága: 216 m

A Nap első láthatásának magassági szöge a tájolás tengelyében: 0° sík horizont

A tájolás tengelyébe eső napfelkelte dátuma az alapítás századában/évében: 1.: 04.24.
2.: 08.05.

Leírás

A bencés apátságot 1220 körül alapította Ják nembeli (Nagy) Márton, Szent György oltalma alatt. Apátjának első említése 1223-ból származik. A templomát 1256-ban, Amadé győri püspök szentelte fel, az eseményen Favus pannonhalmi apát is jelent volt. A XV. század második felében kegyura többször változott: 1455-ben Monyorókereki Ellerbach Bertold kapta meg, majd Bakócz Tamás esztergomi érsek, aztán az

²⁶ Guzsik: A középkori keresztény templomok, 183.

²⁷ MKL XII: 505–506.

²⁸ Knauz: Kortan, 221.

Erdődy család. 1532-ben felgyújtották, de csak 1562-ben néptelenedett el végleg. 1566-ban, egy ismételt gyújtogatás miatt épületei nagyrészt elpusztultak.²⁹

A viszontagságok ellenére temploma szerencsésen fennmaradt, igaz nem teljesen korabeli formájában, de a magyarországi romanika egyik legjelentősebb emléke. Az épület háromhajós, félköríves apszisokkal, két nyugati toronnyal, hossza 31,3 m, szélessége 15,6 m.³⁰

Elemzés

A jáki bencés apátsági templom orientációja a védőszent-napi kitűzés egyik legszebb példája. A tájolás tengelyébe eső napfelkelte két dátuma közül a tavaszi (április 24.) megegyezik a hazai Szent György-nappal, a középkori Magyarország egyik legkedveltebb szentjének ünnepével. Napját már a Szelepcsényi-kódex is április 24-re teszi,³¹ szerepel az 1092-es szabolcsi zsinat kötelező ünnepei között.³²

Kovács Béla kutatásai szerint György a negyedik leggyakoribb templomvédőszent volt. Kultuszának korai jelenlétét a X. század végén épült veszprémi Szent György kápolna, az oroszlámosi monostor, vagy Szent Gellért csanádi püspöki székhelyének Szent György titulusa is bizonyítja. Alakja szerepel a koronázási paláston és a Szent Korona abroncsán.³³

A Katolikus Egyház többször is tiltotta kultuszát (pl. 692-es trullai zsinat), apokrifnek minősítette legendáját. Mivel történeti hitelességét nem sikerült megállapítani, végül 1969-ben törölték az ünnepét az egyetemes naptárból.³⁴

GÖNCI SZŰZ MÁRIA PÁLOS KOLOSTOR

Sorszám: 166/106

Település, azonosítási hely: Gönc, Dobogó-hegy, Borsod-Abaúj-Zemplén megye

Templom GPS koordinátája: 47°28'34.28"É 21°19'34.80"K

Tájolási szög: 78/81,8° (Keszthelyi-Sragner)

A templom középkori titulusa: Szűz Mária

Mai titulusa: – (rom)

Alapítási évszázad/év: 1365–1371 között

Alapító személy: I. (Nagy) Lajos király

Státusz a középkorban: monostor templom

²⁹ F. Romhányi: Kolostorok és társaskáptalanok, 32.

³⁰ Uo.

³¹ Radó: Hazánk legrégebbi liturgikus könyve, 357.

³² Kovács: Magyarország középkori patrociniumai, 413.

³³ Kovács: Magyarország középkori patrociniumai, 415.

³⁴ MKL IV: 361.

Templomhely tengerszint feletti magassága: 334 m

A Nap első láthatásának magassági szöge a tájolás tengelyében: 2,5°

A tájolás tengelyébe eső napfelkelte dátuma az alapítás századában/évében: 1.: 04.01.
2.: 08.25.

Leírás

A Nagy Lajos király (1342–1382) által, az 1360-as években alapított pálos kolostor, a remeterend eszményeivel összhangban, településen kívül (Gönc és Telkibánya között), de azoktól nem messze, hegyek között, az Amadé vár alatt épült. 1450-ben a telkibányai Szent Katalin ispotály a gönci kolostor kezelésébe került azzal a feltétellel, hogy ott hetente kétszer misét mondanak. A pálosok gönci háza 1540-es évek után már nem működött. A ma már csak romjaiban látható egyház falai a boltozat indításáig megmaradtak. Egyhajós épület, szentélye poligonális, a nyolcszög három oldalával záródik.³⁵

Elemzés

A kolostortemplom hossz tengelyének irányába eső napfelkelte tavaszi dátuma (04.01.) sem a védőszenttel, sem egyéb, a kolostor ismert egyháztörténeti adatával nem mutat kapcsolatot. Csillagászatilag sem nevezetes, az augusztusi időponttal együtt sem napfordulókhoz sem napéjegyenlőségekhez nem köthető. A nyár végi dátum (08.25.) viszont figyelmet érdemel, ugyanis kifejezetten Nagy Lajos király személyéhez köthető. Augusztus 25. Szent IX. Lajos, francia király (1214–1270) ünnepe úgy a világegyházban, mint hazánkban, 1297-es szentté avatása óta.³⁶

Mi jelenti a kapcsolatot Nagy Lajossal? A magyar uralkodó úgy Anjou, mint Árpád-házi származása révén számos híres szentet tudhatott rokonságában. Magyar ágon, hogy csak a legismertebbeket említsük; Szent István, Szent László, Szent Erzsébet, és a már halálakor szentként tisztelt Margit, IV. Béla leánya. Anjou származása révén pedig Szent IX. Lajos francia király és Toulouse-i Szent Lajos püspök.

Már Nagy Lajos édesapja, Károly Róbert fontosnak tartotta ápolni a családi szentek kultuszát.³⁷ Hatalomra kerülésekor első intézkedéseinek egyike volt, hogy továbblendítse Árpád-házi Margit akadozó szentté avatási perét. Ebben az időben készült el Margit új síremléke a Nyulak szigetén, és megszületik a Magyar Anjou

³⁵ F. Romhányi: Kolostorok és társaskáptalanok, 27–28.

³⁶ Weisbender: Szentek élete, 629. Knauz: Kortan, 211.

³⁷ Gazottus Ágoston Károly 1310-es, második megkoronázásának alkalmából írott oratóijában Károly szent rokonai közt megemlékezik Istvánról, Lászlóról, Erzsébetről, Margitról, Kunigundáról, Erzsébetről, és Magyarországon először itt történik említés az Anjou családi szentekről, IX. Lajosról és Toulouse-i Lajosról. (Klaniczay: Az Anjouk és a szent királyok, 68.)

Legendárium is.³⁸ Elkezdődött Toulouse-i Szent Lajos tiszteletének hazai terjesztése, Lippán 1325-ben ferences kolostort alapítottak az ő védnöksége alatt. De Károly Róbert gyermekeinek nevei is beszédesek: László, Lajos, István, Erzsébet.³⁹

Nagy Lajos, trónra lépése után folytatta apja szellemiségét, hiszen neveltetése is erre kondicionálta, másrészt özvegy édesanyja, Erzsébet anyakirályné, a politikában és a vallási életben aktívan támogatta fiát, így a családi szentek tiszteletét legalább annyira szorgalmazta, mint ahogy fia.⁴⁰

A másik fontos adalék az, hogy Nagy Lajos a lovagság eszményének szellemében uralkodott. Kiemelten éltette Szent László kultuszát,⁴¹ aranyforintján az ő képe szerepelt, koronázása után az ő sírjához zarándokolt, ő lesz a patrónusa számos, ebben a korban alapított templomnak.⁴² Ebbe az ideálba jól illeszkedik Szent IX. Lajos emlékének ápolása is, aki két kereszteshadjáratot is végigharcolt, és aki egyaránt volt a keresztény lovagi mintakép és az életszentség legmagasabb földi fokára eljutott uralkodó. Mint dinasztikus szent, Nagy Lajos számára inkább jelenthetett testi-lelki habitusához illő példaképet és tekinthette védőszentjének, mint másik rokonát, a királyi trónról és minden világi dicsőségről lemondó Toulouse-i Szent Lajost.

Nézetem szerint az összefüggések tükrében nem életszerűtlen vállalkozás kapcsolatot keresni a gönci pálos kolostor templomának augusztus 25-i tájolási naphoz köthető IX. Szent Lajos-ünnep és Nagy Lajos személye között. Ebben a kontextusban *a kolostoralapító király védőszentje napján kitűzött* egyházzal állnánk szemben. A tájolási fajtára tett javaslatomat azzal is megerősíteném, hogy a keszthelyi volt ferences egyház (melynek alapítása kapcsán, az utóbbi évtizedekben Nagy Lajos személye is felmerült⁴³) – számításaim szerint – pontosan ugyanilyen (Szent IX. Lajos-napi) orientációval rendelkezik.⁴⁴

A kitűzési típus vallási háttérét abban látom, hogy a kolostort működtető szerzetesek úgy fejezték ki tiszteletüket és hálájukat az alapítványt tevő donátor felé, hogy templomukat az ő védőszentje napján felkelő Nap felé igazították, így örök időkre

³⁸ Bár legendárium megrendelőjét még nem sikerült egyértelműen megállapítani, a mű kétséget kizáróan udvari környezethez köthető. Elkészültét, stíluskapcsolatok alapján Károly Róbert uralkodásának utolsó éveire tehetjük. (Jékely: A magyarországi Anjou-kori elit, 313.)

³⁹ Klaniczay: Az Anjouk és a szent királyok, 68–69.

⁴⁰ Uo. 69.

⁴¹ Az Anjou-kor jellegzetes és igen kedvelt templomi falképtípusa, a *Szent László legenda* is ebben a korban alakult ki. Már I. Károly idején elkezdődik ez folyamat, melynek bizonyos elemei azokra a francia ótestamentumi témájú narratív képciklusokra vezethetők vissza, amelyek IX. Lajos kereszties hadjáraitának ideológiai alátámasztását szolgálták. (Jékely: Szent László kunok elleni csatájának, 147.)

⁴² Klaniczay: Az Anjouk és a szent királyok, 70.

⁴³ Szatlóczki: Adalékok a keszthelyi ferences kolostor, 95–98.

⁴⁴ A keszthelyi ferences templom tájolási megoldását részletesen indoklom: Scheffer: Tájolások üzenete, 75–78.

emléket állítottak az alapító személyének és a névnapján elvégzett szentmise vagy ima ilyen formán is szakrális töltetű megerősítést nyert.

ZALAVÁRI SZENT ADORJÁN BENCÉS APÁTSÁG

Sorszám: 65/1082

Település, azonosítási hely: Zalavár –Vársziget, Zala megye

Templom GPS koordinátája: 46° 39' 39.19" 17° 08' 15.85" K

Tájolási szög: 94,6/97,1° (Keszthelyi-Sragner)

A templom középkori titulusa: Szent Adorján

Mai titulusa: – (rom)

Alapítási évszázad/év: 1019.

Alapító személy: Szent István

Státusz a középkorban: apátsági templom

Templomhely tengerszint feletti magassága: 104 m

A Nap első láthatásának magassági szöge a tájolás tengelyében: 0°-hoz közelítő, sík horizont

A tájolás tengelyébe eső napfelkelte dátuma az alapítás századában/évében: 1.: 03.04.
2.: 09.29.

Leírás

Zalavártól nyugatra, a Zala folyó völgyében állt Pribina, szláv fejedelem székhelye, Mosaburg vára, 840 körül. Az évtizedek óta itt zajló kutatás során több templom alapfalait tárták fel.⁴⁵ Az apátságot 1019-ben alapította Szent István király Szent Adorján tiszteletére. Az esztergomi érsek joghatósága alá tartozott. 1250-től hiteleshelyként működött, mintegy 1500 oklevelet állított ki. Egy 1341-es tűzvészben az itt őrzött okmányok is odavesztek. 1443-ban említik az apátság köré épült, négy hengeres toronnyal megerősített várat.⁴⁶ A kolostor 1541-ben szűnt meg. Később, mint vár funkcionált, amit Giulio Turco felméréséből is ismerünk. Temploma háromhajós volt, félköríves apszissal.⁴⁷

Elemzés

A bazilika tengelyének irányában történő napfelkelte tavaszi és őszi dátumai (március 04. és szeptember 29.) közül a tavaszi megegyezik Szent Adorján ünnepnapjával.

Adorján (Adrianus, Hadrianus, Adrián névalakokban is említik) Maximianus császár uralkodása idején szenvedett vértanúságot. Az uralkodó parancsára Nikomédia városában keresztényüldözés vette kezdetét. Az elfogott hívók dacoltak

⁴⁵ MoMj Zala megye, 138–139.

⁴⁶ MKL XV: 486–487.

⁴⁷ F. Romhányi: Kolostorok és társaskáptalanok, 74.

a fenyegetésekkel, ezért kínozni kezdték őket. Állhatatosságukat látva, Adorján, a katonai szolgálattelvők kapitánya kíváncsi volt, milyen erő ad nekik ekkora tartást. Mikor tanúságot tettek Jézus Krisztusról és az örök üdvösségről, Adorján megtért és beállt a keresztények sorába és velük együtt halt vértanúhalált.⁴⁸

Szent Adorján kultusza István király előtt is jelen volt ezen a vidéken. Pribina a 800-as évek közepén, Mosaburgban emelt templomát az ő pártfogásába ajánlotta. Egyházában a szent ereklyéjét is őrizték. Első királyunk ezt a tiszteletet élesztette újjá alapításával.⁴⁹

A középkori Magyarország liturgikus kalendáriumai több Adorján-napot jegyeztek. Időrendben; február 4.⁵⁰ március 4.⁵¹ május 18.⁵² szeptember 8.⁵³ A két legjelentősebb nap a márciusi és szeptemberi volt, ám a szeptemberi dátum egybeesett az érthetően hangsúlyosabb *Szűz Mária születésének* ünnepével (*Nativitas Beatae Mariae Virginis*), így a márciusi ünnep, (ami a hagyomány szerint a halála napja⁵⁴) jobb választás lehetett, mint tájolási nap, arról nem is beszélve, hogy a praktikum is közrejátszhatott, amennyiben a tavaszi munkakezdést előnyösebbnek gondolták. A számítás szerint tehát a zalavári bencés apátsági templom *védőszent-napi keletelésének* tekinthető.⁵⁵

BUDAI SZENT JÁNOS FERENCES KOLOSTOR

Sorszám: 45/205

Település, azonosítási hely: Budapest (budai várnegyed, Színház u. 1.)

Templom GPS koordinátája: 46°29'54.18"É 19°02'15.99"K

Tájolási szög: 54/57,1° (Keszthelyi-Sragner)

A templom középkori titulusa: Szent János evangelista

⁴⁸ Legenda Aurea <https://mek.oszk.hu/04600/04626/html/legenda0081.html> (Utolsó letöltés: 2023. 04. 11.)

⁴⁹ Mező: A templomcím a magyar helységnevekben, 51.

⁵⁰ Csak az 1394-es *Erdélyi missale* említi (Knauz: Kortan, 131.)

⁵¹ Knauz nyilvántartása szerint a középkorból tizenkilenc fennmaradt naptár jegyzi. Többek között: *Breviárium secundum ritum Ooricensem* (1264–1295.), *Magyarországi misekönyv* (1341.), *Magyarországi Missale* (1363.). Egy XIV. és egy XV. századi századi *Magyarországi missale* március 3-ra teszi (Knauz: Kortan, 131.)

⁵² Hat kódex tartalmazza: Pl. *Magyarországi misekönyv* (1341.), *Esztergomi Missale* (1377.). Egy *Magyarországi Missale* a XIV. századból május 17-re teszi. (Knauz: uo.)

⁵³ Huszonkilenc középkori forrásban szerepel. Pl. A *Boldvai misekönyv* a XII. század végéről, *Zágrábi breviarium* (1326. után.) Mivel Kisasszony napja felülírja ennek az Adorján-napnak a fontosságát, okmányokban – mint keltező dátum – nem fordul elő, inkább a márciusi nap volt használatos. (Knauz: Kortan, 134.)

⁵⁴ Mező: A templomcím a magyar helységnevekben, 51.

⁵⁵ Ez a bemutatott tájolási példa tipikus esete lehet annak, hogy ha csak egy ünnepre fókuszálunk, nem találjuk meg a megfelelő összefüggést.

Mai titulusa: – (rom)

Alapítási évszázad/év: 1241–1270 között

Alapító személy: –

Státusz a középkorban: kolostortemplom

Templomhely tengerszint feletti magassága: 162 m

A Nap első láthatásának magassági szöge a tájolás tengelyében: 0°-hoz közelítő, sík horizont

A tájolás tengelyébe eső napfelkelte dátuma az alapítás századában/évében: 1.: 05.25.
2.: 07.07.

Leírás

A ferences kolostort a tatárjárás után, de 1270 előtt alapították Szent János evangalista tiszteletére. A rendház jelentőségét mutatja, hogy 1301-ben templomában temették el III. Andrást, és későbbi bővítése Nagy Lajos király anyagi támogatásával valósult meg.⁵⁶ 1444-től a rend obszerváns ágának kezére került. A tartomány helytartói általában itt székeltek, a provincia főiskolája is itt működött, ahol Temesvári Pelbárt (1435–1504), a híres, késő középkori ferences író-prédikátor, teológus doktor is tanított. 1535 elején még 28 szerzetes élt itt, de 1541-ben, Buda elestekor végleg elnéptelenedett.⁵⁷

A templom és a lakószárnyak a török uralmat romos állapotban élték túl, amit a jezsuiták, majd a karmeliták kaptak meg. Utóbbiak a középkori templom alapfalaira építették új, barokk templomukat. A délebbre lévő egykori kolostor helyén a 19. század elején felépült a Sándor-palota. A középkori templom maradványait az 1970-es években a Várszínház alatt, a kolostorépület alapjait a második ezredforduló éveiben a Sándor-palota alatt tárták fel.⁵⁸

Elemzés

A két dátum közül, amikor a ferences templom hossztengelyének irányában kelt fel a Nap, május 25. megfelel Szent Ferenc testének átvitele ünnepének (*Francisci Translatio*)⁵⁹.

Ferenc 1226. október 3-án halt meg és már másfél év múlva szentté avatták. A tiszteletére Assisiben épített templom alapkövét a szentté avatása után nem egész két évvel IX. Gergely pápa helyezte el. Földi maradványait 1230. május 25-én a Szent György-templomból az épülőfélben lévő bazilika altemplomába szállították át, amelynek

⁵⁶ Magyar: Szent János-kolostor <https://budavar.abtk.hu/hu/utcak-terek-epuletek/szent-janos-kolostor.html> (Utolsó letöltés: 2023. 04. 11.)

⁵⁷ F. Romhányi: Kolostorok és társaskáptalanok, 16.

⁵⁸ Magyar: Szent János-kolostor.

⁵⁹ Knauz: Kortan, 188–189.

ünnepélyes felszentelését 1253. május 25-én IV. Ince pápa végezte.⁶⁰ Az átvitel emlékét őrzí az ünnep.⁶¹

Ez esetben tehát a Guzsik Tamás által is észlelt *rendalapító szent ünnepén való kitűzési* fajtát feltételezhetünk. A májusi dátum hármas módon utal Szent Ferencre. Egyszer magára a szentre, másodszer testereklyéjének átvitelére, harmadszor a tiszteletére épült templom felszentelésére. Utóbbi momentum miatt is lehet egy ferences templom építésének szerencsés kezdőnapja. De mint tavaszi ünnep, az éves szabadtéri munkák kezdéséhez alkalmasabb, mint Szent Ferenc főünnep, október 4., bár úgy látszik, ez a szempont nem mindig játszott kulcsszerepet.

JÁNOSHIDAI PREMONTREI PRÉPOSTSÁG

Sorszám: 181/413

Település, azonosítási hely: Jánoshida, Jász-Nagykun-Szolnok megye

Templom GPS koordinátája: 47°22'47.36"É 20°03'55.44"K

Tájolási szög: 60,2/63,5°

A templom középkori titulusa: Szent Kereszt/Szent János

Mai titulusa: Keresztelő Szent János

Alapítási évszázad/év: 1186

Alapító személy: III. Béla

Státusz a középkorban: prépostsági templom

Templomhely tengerszint feletti magassága: 88 m

A Nap első láthatásának magassági szöge a tájolás tengelyében: 0°-hoz közelítő, sík horizont

A tájolás tengelyébe eső napfelkelte dátuma az alapítás századában/évében: 1.: 05.03.

2.: 07.27.

Leírás

A jánoshidai premontrei prépostságot 1186-ban, feltehetően III. Béla alapította. Titulusáról vita zajlik; Szent Kereszt,⁶² mások szerint Keresztelő János,⁶³ megint

⁶⁰ Balanyi (ford.): Celanói Tamás életrajzai, 13. Vö.: B. G.: Az Assisi Szent Ferenc bazilika, 384–385.

⁶¹ Knauz naptári forrásai közül 24-ben előfordul az ünnep, a legkorábbi a 1264–1295 közötti keletkezésű *Breviarium secundum ritum Goricensem*. (Knauz: Kortan, 117, 188–189) – Adott szenthez köthető *translatio*, gyakori ünneppé vált a középkor folyamán. A szentté avatás után az ereklyévé magasztosult földi maradványok áthelyezését jelentette a temetési helyről a liturgikus tisztelet helyére, ami leggyakrabban egyik templomból másikba való átvitelt takart. Első emléke 354-ből való, amikor Szent Babülasz, antiochiai pátriárka maradványainak Antiochiából Daphnéba vitele történt. Szentek ünnepét, vagy főünnepét olykor az átvitel napján tartják, mert előfordul, hogy haláluk napja nem ismert, vagy bőjti időbe esik. (MKL III: 224–226.)

⁶² Romhányi: Kolostorok és társaskáptalanok, 32.

⁶³ Oszvald: Adatok a magyarországi premontreiek, 231–254., Aradi: Premontrei prépostságok, 203.

mások szerint János evangélista⁶⁴ volt. 1235-ben a rend kolostorjegyzékében már megtalálható Kőkényes filiájaként. Későbbi jegyzékek Váradelőhegyhez tartozónak mondják. 1541-ig, a török megszállás kezdetéig működött.⁶⁵

A templomot a XVIII. században barokk stílusban átépítették, de a munkálatok sok középkori részletet megőriztek. A ma plébániatemplomként működő épület műemléki kutatását Kozák Károly irányításával 1971–73 között végezték, melynek során feltárták az egyhajós templom északi és déli falához csatlakozó, két sokszög-záródású oldalkápolnát és az eredetileg hasonlóan poligonális főszentélyt. Az alaprajz francia premontrei gyökerekre enged következtetni. A középkori épületelemek közül figyelmet érdemel a déli oldalkápolna félköríves, bélietes kapuja, nyugati főkapu levéldíszes fejezetei, a kápolnák belső falainak bimbós oszlopfejezetei, és egy talán Keresztelő Szt. János életéből vett jelenetet ábrázoló dombormű.⁶⁶

Elemzés

Bár gyakran nem maradt fenn forrás a magyar középkori templomok eredeti patrociniumára, Jánoshida esetében inkább túl nagy a választási lehetőség. Eddigi kutatási tapasztalatom szerint a tájolási nap kiszámításából a titulusra visszakövetkeztetni nem lehet, de korlátozott mértékben felhasználható a kitűzési nap vizsgálata. Vajon a három szóban forgó patrónus szent valamelyik ünnepnapja azonosítható a tájolási dátumok egyikével? Ez esetben szerencsénk van, mert a tavaszi napfelkelte (május 3.) megegyezik középkori *Szent Kereszt megtalálása* (*Inventio S. Crucis*) napjával.

A legenda szerint Nagy Konstantin császár édesanyja, Szent Ilona utasítására kezdték keresni Krisztus keresztfáját. 320. szeptember 14-én ásták ki a jeruzsálemi Golgota földjéből, de mindhárom kereszt előkerült (a jobb és a bal latoré is), ezért nem lehetett megállapítani, hogy a három közül melyik Krisztusé. Egy csodálatos gyógyulás segített eldönteni, hogy melyik volt Megváltó halálának eszköze.⁶⁷ Ekkor még szeptember 14-én emlékeztek meg a Kereszt megtalálásáról. A VII. századi Franciaországban megjelent egy május 3-i ünnep annak emlékére, hogy Hérakleiosz császár 630 körül a perzsáktól visszaszerezte az elrabolt ereklyét. Ez lett Szent Kereszt felmagasztalásának napja (*Exaltatio S. Crucis*). Idővel a két ünnepet felcserélték és így rögzült a középkori liturgikus naptárakban.⁶⁸

A Kereszt hazai tisztelete már Szent István korában elkezdődött, aki 1018 körül Bizáncból jutott ereklyéjének birtokába. Ezzel szokták kapcsolatba hozni az Abák feldebrői templomának titulását. Egy másik jelentős relikvia 1278-ban a Csák nembeli

⁶⁴ Csánki: Magyarország történelmi földrajza, 29.

⁶⁵ MKL V: 656., F. Romhányi: Kolostorok és társaskáptalanok, 32.

⁶⁶ Aradi: Premontrei prépostságok, 203–204.

⁶⁷ Bálint: Ünnepi kalendárium I., 377.

⁶⁸ Mező: A templomcím a magyar helységnevekben, 118–119.

I. Mihály révén, háborús váltságdíjként került az országba.⁶⁹ Ünnepei a legkorábbi időktől megjelentek hazánkban, így az 1092-es szabolcsi zsinat kötelező jegyzékében a májusi és a szeptemberi napot egyaránt megtaláljuk.⁷⁰ A Szelepcsényi-kódex is jegyzi,⁷¹ valamint Knauz összes naptári forrásában feltűnik.⁷²

Ebben az esetben tehát a kitűzési nap – május 3. – az egyik feltételezett patrocíniummal kapcsolatba hozható. Ennek következtében kiderült, hogy a tájolás vizsgálata a Szent Kereszt patrocíniumot erősíti, továbbá megfogalmazhatjuk azt a feltevést, hogy Jánoshida esetében *védőszent-napi keleteléssel* állhatunk szemben.

ÖSSZEFOGLALÁS

Kétrészes tanulmányomban bemutattam, hogy komoly nemzetközi és hazai kutatások már a neolitikumban kimutatták a kozmológiai dinamikájú, szakrális térszervezés nyomait. Kitértem rá, hogy a szándék és a szemlélet az ókorba is átöröklődött.

Azt is láthattuk, hogy a megszülető kereszténység hívei számára Jézus Krisztus lett a világ világossága, a Megváltó imádatában a Nap és annak lakóhelye a *kelet* is szerepet kapott. Idéztem az egyházatyák gondolatait, akik kidolgozták ennek teológiai alapjait és bemutattam olyan kútfőket, amik konkrét útmutatással szolgáltak a templomok szabályos és szabálytalan orientációját illetően.

Látható volt, hogy a kutatástörténet a XVII. század közepén kezdődhetett Silas Taylor megállapításaival, és több külföldi szakemberhez csatlakozva én is úgy láttam, hogy valószínűleg az ő révén került be a köztudatba a védőszent-napi keletelés gondolata.

Megemlítettem, hogy rangos európai egyetemek védnöksége alatt zajló, nemzetközi kutatócsoportok, vagy egyéni kutatók legfrissebb vizsgálatai igazoltak több, korábban is feltételezett tájolási megoldást, a védőszent-napi orientáció létezését. A hazai berkekben gyanakodva és mostohán kezelt téma legnagyobb és legeredményesebb tanulmányozója Guzsik Tamás volt, de ez irányú munkássága nem talált széles körű elfogadásra.

Végül saját vizsgálataimra tértem ki, bemutatva a számítási módszeremet és példákkal, elemzésekkel kíséreltem meg valamiképpen hozzájárulni bizonyos válaszok megfogalmazásához.

E sorok írásakor 200 tételes vizsgálattal rendelkezem. A 200 templomból 103 esetben lett eredményes a számítás, 87 épületnél nem látszott semmi összefüggés. 10 templomnál bizonytalan volt a végeredmény, ezért sem ide, sem oda nem soroltam be.

⁶⁹ Mező: A templomcím a magyar helységnevekben, 119. I. Mihály szerzeménye aztán IV. Béla birtokába került. Őriztek még kereszt ereklyét Bakonybélben és Rábakeresztúron is.

⁷⁰ Kovács: Magyarország középkori patrocíniumai, 413.

⁷¹ Radó: Hazánk legrégebb liturgikus könyve, 357, 361.

⁷² Knauz: Kortan, 160.

A következő tájolási fajták különültek el:

- védőszent-napi tájolás: 58 esetben
- napéjegyenlőségi tájolás: 12 templomnál
- napfordulós: 6
- rendalapító ünnepén tájolt: 11
- alapító király/nemes védőszentjének ünnepnapjához köthető: 11
- 5 épületnél pedig kiderült, hogy egyértelműen nem a napjáráshoz tájolták.

Az eredményesnek ítélt számításaim során szembesültem vele, hogy a nemzetközi és hazai kutatás (főleg Guzsik Tamás eredményei) által említett orientációs fajták (pl. napfordulós vagy napéjegyenlőségi) megfelelő vizsgálatokkal kimutathatóak. Arra a kérdésre, hogy vajon létezett-e a védőszent-napi tájolás, számításaim alapján pozitív választ kell adnom. Ezen felül megfigyeltem, hogy bizonyos rendi templomok kitűzési napján ünnepelt szent keresztnéve azonos a donátor keresztnévével, ezért javaslatot tettem egy új kategória; a donátor személyének névnapján történő tájolási fajta bevezetésére.

A tanulmány nem titkolt célja volt, hogy felvállalva a kételyeket és kritikákat, felhívja a figyelmet egy a templomépítészetben, az építőművészetben rejtetten jelen lévő középkori vallási jelenségre és egy széles körű, multidiszciplináris, több érdeklődést érdemlő kutatási területre. Egyben tisztelgés Guzsik Tamás emléke előtt.

BIBLIOGRÁFIA

- Aradi Csilla: Premontrei prépostságok a középkori Magyarországon, különös tekintettel a Kaposfői Szent Benedek prépostságra. = A Kaposvári Rippel-Rónai Múzeum Közleményei 3, 2014, 199–210.
- B. G.: Az assisi Szent Ferenc bazilika jubileuma. = Vigília 1953/8, 384–385.
- Balanyi György (ford.): Celanói Tamás életrajzai Szent Ferencről. Szeged: Agapé Kiadó, 1993.
- Bálint Sándor: Ünnepi kalendárium. Budapest: Neumann Kht., 2004.
- Barlai Katalin: Csillagászat és kultúra. Budapest: Konkoly Observatory, 2010.
- Csánki Dezső: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1890.
- F. Romhányi Beatrix: Kolostorok és társaskáptalanok a középkori Magyarországon. Budapest: Pytheas, 2000.
- Galambsi Péter: A keszthelyi ferences kolostor alapításának körülményei. = Belvedere Meridionale 34, 2022/3, 118–126. DOI 10.14232/belv.2022.3.6
- Jékely Zsombor: A magyarországi Anjou-kori elit műpártolása. = Csukovits Enikő (szerk.): Az Anjou-kor hatalmi elitje. Budapest: Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet, 2020, 291–316.
- Jékely Zsombor: Szent László kunok elleni csatájának képciklusai a középkori falfestészetben – Bódvai A. (Szerk.): Szent László emlékkönyv. Budapest: Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt., 2021, 144–171.
- Keszthelyi Sándor – Keszthelyiné Snagner Márta: Magyarországi középkori templomok tájolása – Országépítő 23, 2012/1, melléklet.

- Klaniczay Gábor: Az Anjouk és a szent királyok = Tüskés Gábor (szerk.): „Mert ezt Isten hagyta...” Tanulmányok a népi vallásosság köréből. Budapest: Magvető kiadó, 1986, 65–87.
- Knauz Nándor: Kortan. Hazai történelmünkhoz alkalmazva. Budapest: Akadémia könyvkiadó, 1876.
- Kovács Béla: Magyarország középkori patrocíniumai = *Agria XXV–XXVI*, 407–419.
- Kozák Károly: A dömölki bencés apátság története. Celldömölk: 1988.
- de Voragine, Jacobus: *Legenda Aurea*, <https://mek.oszk.hu/04600/04626/html/legenda0081.html> (Utolsó letöltés: 2023. 04. 11.)
- Magyar Károly: Szent János-kolostor, <https://budavar.abtk.hu/hu/utcak-terek-epuletek/szent-janos-kolostor.html> (Utolsó letöltés 2023. 04. 11.)
- Mező András: A templomcím a magyar helységnevekben. Budapest: Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, 1996.
- Mező András: Patrocíniumok a középkori Magyarországon. Budapest: Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, 2003.
- MKL – Diós István (főszerk.) – Viczián János (szerk.): Magyar Katolikus Lexikon. Budapest: Szent István Társulat, 2002.
- MoMj Zala megye: Haris Andrea – Somorjay Sélysette (szerk.): Magyarország műemlékjegyzéke – Zala megye. Budapest: Kulturális Örökségvédelmi Hivatal, 2006.
- MoMj Heves megye: Haris Andrea – Somorjay Sélysette (szerk.) Magyarország műemlékjegyzéke – Heves megye. Budapest: Kulturális Örökségvédelmi Hivatal, 2005.
- Németh Zsolt: A Kárpát-medence legkülönlegesebb Árpád-kori templomai III. Budapest: MKI, 2019.
- Oszvald Ferenc: Adatok a magyarországi premontreiek Árpád-kori történetéhez. = *Művészettörténeti Értesítő* 2–3, 1957, 231–254.
- Pásztor E. – P. Barna J. A fény régészete. A természetes fény szerepe az őskori ember életében és hitvilágában = Z. Karvalics László – Fábíán Borbála (szerk.): A fény információ-történetéhez. Budapest: Gondolat, 2017.
- Radó Polikárp: Hazánk legrégebbi liturgikus könyve: a Szelephényi-kódex = *Magyar Könyvszemle* 63, 1939, 352–412.
- Scheffer Miklós: Tájékozások üzenete. Néhány középkori templom keletelésének vizsgálata = Katona Vilmos (szerk.): *Építészettörténeti írások Guzsik Tamás emlékére*, Budapest: Holnap kiadó, 2019, 65–85.
- Scheffer Miklós: Betekintés a középkori templomok keletelésének problémájába 1. = *Vallástudományi Szemle* 20, 2024/1, 71–95.
- Dr. Szarka János: Tarnaszentmária és Feldebrő Árpád-kori templomai az egyháztörténet szemszögéből, www.szirbes.hu/index.php/cikkek/142-tarnaszentmaria-es-feldebro-arpad-kori (Utolsó letöltés: 2023. 04. 10.)
- Szatlóczi Gábor: Adalékok a keszthelyi ferences kolostor korai építéstörténetéhez = *Castrum* 4, 2006/2, 95–98.
- Weisbender, Joseph: Szentek élete. Budapest: Szent István Társulat, 2002.